

K POUŽITÍ STATISTICKÉ METODY PŘI STUDIU PODDANSKÝCH POMĚRŮ V 16.—18. STOLETÍ

Na okraj Křivkovy přednášky o selském hospodaření
v první polovině 18. století

Rozmáhající se zájem o poměry poddanského obyvatelstva v 16. až 18. století vede v poslední době k usilovnějšímu studiu pramenných památek zejména hospodářské povahy. Z věci samé se podává, že stoupající počet zjištění je srovnáván a obecnější závěry jsou vyvozovány na základě hojného shromážděného materiálu metodou statistickou.

O poddanské poměry se ve zvýšené míře ovšem počíná zajímat i právněhistorická věda. Ji tato metoda je rozhodně naprosto cizí, neboť pro ni není použitelná. Avšak výsledky hospodářských statistik jsou nutným doplňkem právního studia těchto otázek. A proto pohled této disciplíny může obohatit nebo upřesnit i používání této jinak jí cizí metody.

Podnět k takovým úvahám podává tu na př. neobyčejně zajímavá přednáška, kterou proslovil v Národním museu v Praze dne 14. prosince 1956 pod záštitou Historického klubu archivář PhDr. Josef Křivka a která nyní vychází pod názvem *Příspěvek k dějinám poddanského hospodaření v první polovině 18. století* ve Sborníku Čs. akademie zemědělských věd, odd. Historie a musejnictví, roč. XXX (3), Praha 1957. Kdežto dochovaný materiál hospodářských účtů se týká vesměs hospodaření vrchnostenského, podařilo se Dr. Křivkovi objevit jako vložku v pozemkové knize účetní zápisky sedláka Jakuba Hančla z Lužce na někdejší roudnickém panství (nyní okres Mělník), jež jako správce sirotčího gruntu vedl v letech 1729—32. Závěry z těchto zápisků srovnává Dr. Křivka se známými daty o hospodaření vrchnostenského velkostatku. Jeho výsledky jsou podnětné, i když k věci samé je nutno říci několik zásadních kritických slov.

Hospodářství statku ukazuje, jak běžným typem v této době byla *usedlost o 6—8 dospělých lidech, zajišťující patrně maximální prosperitu*. Mezi čeledí je *nádvorník* s ročním platem 15 zl., *volák* a *děvečka* s 8 zl. a *chůva* s platem pouhých 2 zl.; tyto platy odpovídají mzdám, jež vyplácí vrchnostenský velkostatek.

Příjem přichází zejména z prodeje obilí. Ve výdeji není položka výdajů na výživu a domácnost, jež jsouce naturální povahy se nevyúčtovávaly. Po započtení ceny roboty v účtu neuvedené činí náklady provozu 58,2 % (z toho vlastní náklady 46,5 %, vydání na rodinu 6,3 % a splátky gruntovních peněz 5,4 %), břemena statku 40,5 % (z toho daně 23,2 %, vrchnostenské dávky 6,6 %, robota 9,6 %, záduší 1,1 %) a čistý zisk 1,3 %. Ku podivu v účtech nejsou žádné položky za pivo.

Důležité jsou závěry, jež lze z těchto účtů vyvodit. Především se potvrzuje Pekařova these, že *hlavní zátěží poddanských statků byla státní daň, nikoli vrchnostenské dávky*. Výše tohoto břemene ve prospěch státu je však nižší, než jakou předpokládal tereziánský katastr. Nejdůležitějším závěrem je pak skutečnost, že *selské hospodaření se jeví jako výnosnější než vrchnostenské, jemuž výši produktivity značně snižuje nízká kvalita robotní práce*.

Na okraj Křivkovy přednášky, která je ukázkou svým způsobem brilantního využití statistické metody historického bádání v oboru společenských a hospo-

dářských dějin, je však nutno říci několik kritických slov. Jejich účelem není zásadní odmítání tohoto pracovního postupu. Avšak je potřebí si uvědomit *hranice možností této metody*, t. j. ujasnit si, nakolik může být badatelským přínosem, ale zároveň také nakolik může zavádět.

Zvyklo se totiž v obecné historii pokládat přesné propočítání hospodářských dat za nejlepší základnu obecných závěrů v hospodářských a společenských dějinách. Přitom však je třeba zdůraznit, že *jen statistika velkého počtu případů může zde dovést k objektivním zjištěním*. V tom směru zápisy o hospodaření jednoho statku jsou pramalou základnou, už jen uvážíme-li, že srovnání poddanské a vrchnostenské produktivity vycházelo proti tomu z pozorování čtrnácti vrchnostenských velkostatků.

Avšak i tam, kde materiálová základna je poměrně široká, skrývá se další významné nebezpečí pro generální závěry, jež si obecná historie často velmi málo uvědomuje. *Materiálová základna dat úměrně k vzdálenosti od našich dob je totiž méně a méně úplnou*; čím starší materiál máme, tím je neúplnější a tím tedy nepřesnější jsou závěry z něho vytěžené.

Vedle tohoto obecného závěru jsou tu však pro statistickou metodu další negativní předpoklady, vycházející z konkrétního materiálu tohoto období. Tak především ve statistice hospodaření na poddanských usedlostech ještě více než ve statistice hospodaření na vrchnostenských velkostatech zcela mizí položka *naturálního hospodářství*. Rozsah a cenu toho, co selská rodina spotřebuje z vlastní produkce, není možno vůbec zhodnotit, protože potřebné doklady není možno zachytit. Vedle toho zejména na těchto menších usedlostech řada dat uniká tím, že *relativně daleko víc je tu prostě zamlčeno* než na hospodářství velkostatku, kde bylo nutno vést evidenci. Dále lze také velmi těžko odhadnout skutečný význam a cenu povinností *naturálně poskytovaných*; i když vyjdeme z teoretického předpokladu na př. ceny práce podle toho, jak se práce v příslušné době platila, fakticky může být zatížení povinností daleko vyšší, neboť nejsme v stavu zjistit, co poddaný ztratil tím, že byl vzdálen práce na vlastním hospodářství (zcela navíc bez ohledu na to, jak dalece intenzivně např. robotní povinnosti vykonával či nevykonával), kde by byl mohl dosáhnout výsledků daleko větších. A konečně — a to je snad nejdůležitější a je to také důvodem, proč nikdy nebude možno přesně stanovit kupní sílu peněz, totiž že *pokud nelze určit příjmovou stránku hospodářství, není možno podat obraz celkových hospodářských poměrů*. Záznamy výdajového hospodářství, byť sebe přesnější, nemohou zjednat správnou představu o celkové situaci, protože je velmi podstatný rozdíl, zda určitá suma se vydává z příjmu v jisté výši či z příjmu dvojnásobného.

Všechny tyto okolnosti ukazují *nutnou nepřesnost jakýchkoli generálních závěrů společenských, opřených jen o statistiku*. I tam, kde jde o hospodářství řízené a plánované, část statistického podkladu uniká. Všude jinde jsou možnosti ještě menší. Jestliže dnes např. není možno se přesně opřít ani o statistiku drobného zemědělského hospodářství z první poloviny tohoto století, protože nezachycuje samozásobitelské hospodaření naturální, pak pro 17. nebo 18. století (a ještě více pro starší doby), kdy nadto neznáme ani přibližně kupní sílu peněz, je tento úkol tím nesnadnější. Tak docházíme k závěru, že zejména pokud se týče posouzení povšechné hospodářské situace a v ní zvláště subjektivního pocítování větší či menší tíživosti poměrů, jsou nakonec *objektivnější základnou prameny narátivní povahy, jako je memoirová literatura a pod., než sebezpřesnější statistika*.

Tento závěr neznamená zamítání hospodářské statistiky a limíne. Ukazuje však na to, že *nemůže být metodou výlučnou*. V tom směru vhodným doplňkem může být na př. citlivý rozbor právních institucí ve vztahu ke všem jevům, vytvářejícím příslušnou historickou situaci; *právní formování společenských vztahů, odpor proti platným institucím a programy změn těchto institucí jsou faktory, v nichž se zřetelně odrážejí hospodářské poměry každého jednotlivého dějinného údobí*.

V konkrétním případě Křivkovy přednášky to znamená, že jeho zajímavé závěry o produktivitě selského hospodářství mohly by doznat značné změny, kdybychom znali rozsah samozásobování, skutečnou zátěž robotou atd. A tak možná závěr, jež přinesl metodou ryze statistickou, by se pak prokázal ještě zřetelněji, než jak je tomu takto. Ovšem na druhé straně by se byl třeba okolnostmi zatím neznámými obraz této prosperity ukázal v osvětlení daleko méně příznivém. Jedině další podrobný průzkum, jenž bude plnou váhu přikládat zjištěním s maximální pravděpodobností objektivity, bude tu však moci říci poslední slovo.

Vladimír Procházka